

“Nadireyi zəmanə” – Mirzə Kəminə Tahirzadə (mühiti və şəxsiyyəti haqqında)

Minaxanım Nuriyeva Təkləli

Filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: profptomris@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4985-8134>

XÜLASƏ

Məqalədə XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından olan Fatma xanım Kəminənin yaşadığı dövr, ədəbi mühiti, həyat və yaradıcılığı üzərində aparılan müşahidələr əsasında müəyyən nəticələr əldə olunmuşdur. Bu dövrdə şeir dilinin aydınlığı, canlılığı daha qabarıq formada hiss olunan keyfiyyətə çevrilmişdi. Artıq klassik ədəbi janrlar güclü təkamül prosesi keçir, bədii dil əvvəlki dövrlərdən fərqlənən yeni inkişaf məcrasına düşürdü. Şairin yaradıcılığında real həyatdan götürülən bədii təsvir və ifadə vasitələrinə təsadüf olunurdu ki, bu cəhət XIX əsr Azərbaycan lirik şeirində həyatiliyə, realizmə olan meylin gücləndiyini göstərirdi.

AÇAR SÖZLƏR

Kəminə, Natəvan, Qarabağ, şeir, bədii yaradıcılıq

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 13.10.2024

Qəbul edilib: 19.11.2024

“Nadireyi Zamana” – Mirza Kamina Tahirzade (About Environment and Personality)

Minakhanim Nuriyeva Tekleli

Doctor of Philological Sciences, Professor, Azerbaijan State Pedagogical University.
Azerbaijan. E-mail: profptomris@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4985-8134>

ABSTRACT

In the article, certain results were obtained based on the observations made on the period, literary environment, life and creativity of Fatma Khanum Kamina, one of the outstanding figures of the 19th century Azerbaijani literature. In this period, the clarity and liveliness of the language of poetry became a more noticeable quality. Classic literary genres are already undergoing a strong evolutionary process, the artistic language has entered a new course of development that is different from previous times. In the poet's work, there were artistic images and means of expression taken from real life, which indicated the strengthening of the trend towards vitality and realism in the 19th century Azerbaijani lyric poetry.

KEYWORDS

Kamina, Natavan,
Karabakh, poetry,
artistic creativity

ARTICLE HISTORY

Received: 13.10.2024
Accepted: 19.11.2024

Giriş

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından olan Fatma xanım Kəminənin ulu babaları Cənubi Azərbaycanın Sərab şəhərindən idilər. Bu soykökün ulu əcdadı Məhəmməd Tahir bəy olmuşdur. Sonralar ailənin Qarabağda “Tahirzadə” soyadı ilə tanınması da məhz bununla bağlı idi. Məhəmməd Tahir bəy Sərab vilayətinin Gərmərud mahalında anadan olmuşdur. Sonradan onun törəmələri Qarabağa gəlmiş, Şuşa şəhərində, Cavanşir mahalının Kəngərli və Qapanlı kəndlərində yerləşmişdilər. Bu qərib ailə çox keçmir ki, Şuşanın kübar, nüfuzlu ailələrindən biri kimi şöhrət tapır və Azərbaycan xalqına yeni ziyalı nəsil bəxş edir. Fatma xanım Kəminə 1841-ci ildə Şuşanın Mərdinli məhəlləsində yaşayan və bütün Qarabağda “Fani” təxəllüsü ilə tanınan şeir aşıqı Ağamirzə Bəybabanın ailəsində Sovet hakimiyyəti illərində əllərindən alınmış xəstəxanaya çevrilən malikanələrində dünyaya göz açmışdır. O, dünyaya gələndə Xanzadə Ağabəyim ağa doqquz il idi ki, qürbətdə Qarabağ həsrəti ilə uyuyurdu. Həmin ocaqda – Şuşada doqquz yaşlı Xan qızı – gələcəyin Natəvanı böyüyürdü.

Əsas hissə

“Fani” təxəllüsü ilə şeirlər yazan Fatma xanım Kəminənin atası Ağamirzə Bəybaba Əliyar oğlu (1787 – 1867) Qarabağ xanı İbrahim xanın oğlu və vəliəhdi Məhəmməd Həsən ağanın katibi idi. O, Qasım bəy Zakirin, Mirzə Fətəli Axundovun müasiri və yaxın dostu, eyni zamanda maraqlı müsahibi idi. Zakir Axundova yazdığı “Gözüm yolda qaldı, könül intizar” mətləli məşhur məktubunda Bəybabanın adını çəkir:

Tək yaradıb səni vahidi-yekta,
 Əxlaqına, ətvarına mərhəba!
 Neyləmişən Molla Səfi, Bəybaba
 Məmnundu, əzizim, bu qədər səndən?

Yuxarıda deyilənlərlə əlaqədar ədəbiyyat tariximizdə baş verən məlum bir hadisəni yada salaq. Bildiyimiz kimi, Qasım bəy Zakir qardaşı oğlu Behbud bəyin qaçaqçılığına görə çar hökuməti tərəfindən cəzalandırılaraq ailəsi ilə bərabər Bakıya sürgün edilmişdi. Bu böyük şairə dövlətə qarşı təhlükə mənbəyi kimi oğlu və qardaşı oğulları ilə birlikdə Sibirə sürgün cəzası kəsilmişdi. Şairin mal-dövləti talan olunsada, Sibir sürgünü Mirzə Fətəlinin və Tiflisdəki digər nüfuzlu dostlarının köməkliyi ilə üç-dörd aylıq Bakı sürgünü ilə əvəzlənmişdi. Odur ki şair Qarabağa döndükdən sonra Mirzə Fətəliyə nəzmlə yazdığı məktublarında bununla bağlı öz razılığını bildirirdi. Çox

güman ki, Bəybaba ilə birlikdə adı çəkilən XIX əsrin digər şeir həvəslisi, deyildiyinə görə Qarabağda bəmzə kimi tanınan Molla Səfi Zakirin dostlarından olan Mirzə Fətəliyə yazdığı digər məşhur “Xəbər alsan bu vilanın əhvalın...” naməsindəki şəxsdir.

Əgər xəbər alsan Molla Səfini,
Oğru dürüst qarışdırıb kefini,
O, Qalada biçər ölü kəfəni,
Çöldə üç atını soyublar çılpaq.

Göründüyü kimi, bir çox Qarabağlı şairlər kimi Zakirin dostu və müsahibi olan Bəybaba da, Molla Səfi də Mirzə Fətəliyə yaxın dost olmuş, onun hər zaman hal-əhval tutduğu, ünsiyyət saxladığı yerli ziyalılar arasında yer almışlar.

Kəminə Qarabulağın Saracığ kəndinin bəyi Sadıq bəy Mirzeynal oğlu ilə ailə qurmuş və bu izdivacdan onların beş övladı – Əşrəf və Rəşid bəy adlı iki oğlu, Tutu, Humay və Qumru adlı üç qızı dünyaya gəlmişdir. Onların hər iki oğlu, həmçinin Qumru xanımdan olan nəvələri Halay, Gəray və Adışirin bəy hərbiçi idilər. ADR-in gənc zabitləri Halay və Adışirin 1920-ci ilin martında ermənilərin Əsgəran qalasında qaldırdığı qiyam zamanı baş verən döyüşdə həlak olmuşlar. Sonralar bu hadisəni böyüklərdən eşidən Şərifə xanım (Fatma xanımın nəticəsi) bildiklərini, eşitdiklərini belə nəql edirdi: *Anam Zöhrə xanım bu zaman yenicə gəlin köçmüş və Karyagina (köhnə Qarabulaq eli, indiki Füzuli bölgəsi) atası evinə qonaq çağırılmışdı. Bu zaman babam Muxtar bəy (bildiyimə görə o zaman nahiyə rəisi işləyirmiş) evə ağlaya-ağlaya gəlib ermənilərin Əsgəranda qiyam qaldırdıqlarını və oğlanlarının həlak olma xəbərini gətirir və evdəki ziyafət yasa dönür. Erməni iğtişəşlərində və Qırmızı Ordu qüvvələrinin əlində malı-mülkü talan olmuş Muxtar bəy Muradov Azərbaycanın milli vətənpərvər ziyalılarının yetişməsində müstəsna rolunu Qori Müəllimlər Seminarı-yasında Nəriman Nərimanovla birgə oxumuşdu. O, Mir Həşim Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəcəf bəy Vəzirovun müasiri və dostu olmuşdu. Dram əsərləri yazmağa böyük şövqü olan Muxtar bəy əsərlərinin əlyazmalarını “Azərnəşr”ə vermiş, lakin 1936-cı ildə ölümü ilə hər şey yarımçıq qalmışdı.*

Güney Azərbaycanın Sərab vilayətinin Gərmərud mahalından olan və sonradan Qarabağa yerləşən ulu babaları Məhəmməd Tahir bəydən soyadı götürən “Tahirzadələr”, əsasən, Bakıda, ölkə xaricində o ocağa layiq ziyalılar yetirmişdir [6, s. 19]: Qafqaz müsəlmanları IV Şeyxülislamı Mirzə Həsən Tahirzadə, vaxtilə “Pravda” qəzetinin Azərbaycan üzrə xüsusi müxbiri işləmiş Leonid Tahirov, respublikamızın uzun illər Xarici İşlər naziri olmuş Tahirə Tahirova məhz Fatma xanım Kəminənin şəcərəsinə mənsubdurlar [5, s. 57].

Müasirlərinin fikrincə, Fatma xanım həm ana dilində, həm də fars dilində layiqincə təhsil almışdı. Ailə kökləri ilə İrana – Cənubi Azərbaycana bağlılığı, fars dilində yazdığı mükəmməl qəzəllər bunu sübut edir. Öz evlərində şairlə olan görüşünü xatırlayan Y. V. Çəmənizəminli yazırdı: “*O axşam yadımdadır, uzun-uzadı münaqişə oldu. Böyük qardaşım İran şahlarının əleyhinə danışır, Kəminə isə onları müdafiə edirdi* [1, s. 292].

Əzizə Cəfərzadə şairin müxtəlif cümlələrdə və əlyazma kitablarında qorunmuş əsərlərini toplayaraq 1971-ci ildə “Gənclik” yayın evində nəşr etdirmişdir. Buna baxmayaraq, Fatma xanım Kəminə yaradıcılığına aid tədqiqatlara, demək olar ki, çox az sayda rast gəlinir. Məhəmmədəli Tərbiyət “Həqiqətüş-şüəra” əsərində Kəminəni yalnız bir cümlə ilə yad etmiş, onu “*mahir söz ustadı*” olaraq xatırlatmışdı [3, s. 86]. Firidun bəy Köçərli Qarabağın şair qızlarından Aşıq Pəri və Xurşidbanu Natəvanla yanaşı Kəminədən də bəhs edərək, “*Qarabağın üçüncü şaireyi-möhtərəməsi ismətməab Fatimə xanım “Kəminə” təxəllüsdür ki, səbiyyəyi-Mirzə Bəybaba vələdi-Əliyar bəydir*” deyər yazmışdı [2, s. 169].

Kəminədən bəhs edən təzkirəçilər, onunla ünsiyyətdə olan müasirləri bu qadının istər zahiri gözəlliyindən, istərsə də ismətindən, ağından, əliaçıqlığından ağız dolusu danışmış, şeirlərinin bədii məziyyətlərindən bəhs etmişdilər. Əlbəttə, bunların içərisində böyük maarifçi-yazıçı Firidun bəy Köçərlinin şair haqqında fikirləri xüsusilə təsirlidir: “*Fatimə xanım həqiqətdə çox gözəl, zərif bir can idi və zahiri gözəlliyinə müvafiq batini və mənəvi tərəfdən dəxi əxlaqi-həsənə sahibəsi olub, ziyadə xoşxülq, mülayim və xoşrəftar bir nadireyi zəmanə idi*” [3, s. 173].

Fatma xanım yeniyetmə Yusif Vəzir Çəmənizəminlinin xatirətində də məhz bu cür qalmışdı: *Atamın vaxtilə çox qonaqlıq etmiş olduğunu anam sərzənişlə söylərdi. Mən yalnız son ziyafəti xatırlayıram, atam şairə Fatma xanım Kəminəni qonaq çağırmışdı. Kəminə çarşab örtər, lakin üzünü gizləməzdi, şairlər və ədəbiyyat maraqlıları onun evinə toplanardılar. Yadımdadır, bir xüsusiyyəti vardı: turş şeyləri çox sevirdi, atam bunu bilir və Ağdamdan bir-iki dəfə ona gülöyşə nar göndərmişdi* [1, s. 292]. Bəlkə, elə buna görədir ki, Natəvanın da şeir məclisində qonaqlara ilin hər bir fəslində verdiyi buz içində nar dənələri onun şeirlərində yer almışdır:

İnnab ləbin, cana, təşbih edib aşıqlər,
Nar danəsidir, guya, düşmüş buz arasında.

Fatimə xanımın vüqarlı, ünsiyyətçil, həm də kövrəkqəlblə bir insan olması haqqında olan xatirələrdən bu gün də söz açılır. Dildən-dilə keçən bir əhvalat isə onun ötkəmliyi, nadanlıqla barışmazlığından xəbər verir. Bir dəfə məscidin minarəsindən savadsız –

mollanın azan səsi gələr-gəlməz azanı düzgün çəkməyən naşı müəzzinin qələtlərinə dözə bilməyən Fatma xanım onu aşağı endirib məzəmmət etmişdi. “*Nənəm Fatma xanım haqqında ailəmizdəki söhbətlər qırıq-kəsik, ötəri olsalar da, hər dəfə onda diqqəti çəkən bir şey üzə çıxırdı. Eşitdiyimə görə çox qürurlu qadın sayılmış; o məclisə girəndə kişilər ayağa durarmışlar (Müəllimim, Fatma xanımın nəticəsi Şərifə Sultanovanın mənə söylədiklərindən)*”.

Fatma xanım uşaqlıqda da ağıllı, fərasətli qız kimi tanınıb. Sonralar şair kimi şöhrəti təkcə Qarabağa yox, bütün Azərbaycana yayılıb. Müasirlərinin “ərbabi-süxən”, “Mirzə Kəminə”, “nadireyi-zəmanə”, “fəxrül-şüəra” adlandırdıqları Kəminənin ölümü ağır hüzn və təəssüflə qarşılır. F. Köçərli onun vəfatını bütün Qarabağ şairləri və ürəfaları üçün yas hesab etmişdi.

Kəminə şeirlərini həm əruz, həm də heca vəznində yazırdı; əruz bəhrinin ətrini verən, hecanın əlvanlığını bəxş edən şeirlərində rast gəldiyimiz təşbeh, cinas, istiarə, mübaliğə və başqa obrazlı ifadələr onun klassik Şərq poeziyasına dərinədən bələd olduğunu göstərir. Şairin bədii yaradıcılığının ideya-mövzu mənbələri, dil-üslub keyfiyyətləri, məcazlardan istifadə bacarığı onun əldə olunan irsinin öyrənilməsi məsuliyyətini bir daha artırır.

Cana, bu nə cadudur, qaşu-göz arasında,
Nitqim dutulur görgəc hərdəm, söz arasında.
Gər görsə Züleyxavü Yusif səni bəzmində,
Məbhut qalar billah, yüz biker qız arasında.
İnnab ləbin, cana, təşbih edüb aşıqlər,
Nar danəsidir, guya, düşmüş buz arasında.
Ey dil, eyləmə, nalən yerinə yetdi
Saldın özün odlarə yandın köz arasında.

Müşahidələrə əsasən bu dövrdə şeir dilinin aydınlığının, canlılığının daha çox hiss olunduğunu söyləmək olar. Bu onun nəticəsidir ki, artıq bu zaman kəsiyində klassik ədəbi janrlar (qəzəl, qəsidə, rübai, müxəmməs) güclü təkamül prosesi keçir, bədii dil əvvəlki dövrlərdən fərqlənən yeni bir inkişaf məcrasına düşürdü.

Kəminə xanım (yaxınları ona şirin-şirin “Fatı xanım” deyərmişlər) Natəvanın yaxın rəfiqəsi, könül dostu olmuşdur. Bəzi şeirlərində onun Natəvana olan dostluq hissləri aydın şəkildə hiss olunur:

Tikib bu cild pürnəqşi nigarı, Natəvan, bəh-bəh!
Görsən nə bağ istə, nə gül axtar, nə dünya gəz!

– sözləri Natəvanın rəsm albomunda çəkdiyi şəkillərə olan vurğunluğunu ifadə edir. Lakin Natəvan “Məclisi-üns”ü təşkil edib yaşatsa da, Kəminə xanım bu məclisdə iştirak etməklə kifayətlənməyərək özü ayrıca, Mir Möhsün Nəvvabla birgə “Beytül-fəramuşan” dərnəyini yaratmış, ona rəvnəq vermişdi. O zamanlar məclisin Kəminə ilə bərabər Abdulla bəy Asi, Mirzə Ələsgər Növrəs, Həsənəli xan Qaradaği, Məşədi Əyyub Baki, Məhəmmədəli bəy Məxfi kimi görkəmli üzvləri olmuşdur.

Bədii ifadə vasitələrini özünəməxsus ustalıqla işlədən Kəminənin şairanə mənə tapıntıları onun hətta adi məişət məzmunlu şeirlərində, təbiət hadisələrinin təsvirində belə özünü bürüzə verir. Kəminənin şeirlərində rast gəldiyimiz təşbeh, cinas, istiarə, mübaliğə və digər obrazlı ifadələr onun klassik Şərq poeziyasına dərinədən bələd olduğunun göstəricisidir. Təbii gözəllikləri vəsf edən şair aşağıda nümunə göstərəcəyimiz məşhur qəzəlində də kamil bir tərzdə öz vəziyyətini təbiət ilə müqayisə edib dolğun, əyani nəticələr çıxara bilmişdir.

Pozuldu rəvnəqi-gül, ətri-gülüstan getdi,
Saraldı gülləri, əl çəkdi bağiban getdi.
Durubdu sərv, əgər, bağın içrə müstəhkəm,
Diriğ, sərv-i-rəvan getdi, əlaman, getdi.
Nə qoydu dəhrdə bir kam alub murada yetəm,
Nə aldı canımı qurtardı, cansitan getdi.
Çəməndə lal gəlib getdi dəhzəban susən,
Ki, çeşmi-nərgisi-məst oldu xunfəşan, getdi.
Nə qoydu xar ki, gül əndəlibə meyl etsin,
Nə əndəlib öz əhdində kamiran getdi.
Dönüb o əlif qəddi dalə bir gül hicrində,
Diriğ bülbül olub pir, o növcavan getdi.
Nihan olan qəmini faş qıldı mərdüm üçün,
Kəminə, dərdi-dilin oldu dasitan getdi.

“*Mirzə Fatimə xanımın qəzəlləri bir-birindən gözəldir!*” Bu, ədəbiyyatımızın fəda-isi Firidun bəyin şairə verdiyi dəyərdir. Heca şirinliyi xanım şairin bağrından qopan acı tənələrin, gileylərin yanğılarını xəfiflədib onu bir hicran şərqisinə çevirir; onun belə şeirləri bu gün də ifaçılarımızın repertuarında yer almaqdadır.

Kəminə, ta əldən gedib görməzsən,
Ləzzət ilə bir də dövrən sürməzsən.
Əhli-nəşə zümrəsinə girməzsən,

Kaş öləydim bu günləri görüncə.
Şikar olub əldən ələ düşməsin,
Qurulmuş torlara, felə düşməsin.
Yaman gözə, yaman dilə düşməsin,
Qan ağlaram o qürbətdə qalınca.

Həqiqətən, Fatma xanımın nəinki şeirlərinin, qoşmalarının, hətta qəzəllərinin belə dili canlı, çevik və şuxdur. Axı qəzəllərdə əsrlər boyu işlənən ənənəvi müqayisələr, təşbehlər və qəlib halını almış sözlər, ifadələr qəzəllərdən-qəzəllərə, dillərdən-dillərə köçürüldüyü, daşındığı halda bunun özünün nə kimi yenilik yarada bilməsi aydın deyilmi?

Xali-mişkinə baxın, arizi-cananə düşüb,
Deyəsən, bir həbəşi səfheyi-İranə düşüb.
Mürği-dil daneyi-xalın görəli nalə çəkər,
Qisməti ruzi-əzəl ah ilə əfqanə düşüb.
Arizi-alidədir xali-siyahi, əlhəq,
Xətai-mişkin necə kim laleyi-nemanə düşüb.
Ey gözüm nuri, yüzündə bax o xali-siyahə,
Xəbər et mürği-dilə kim, odu bir danə düşüb.
Mürği-dil daneyi-xalın həvəsilə düşmüş,
Həlqeyi-zülfə ki, zincirə çu divanə düşüb.
O kaman qaşə qoyub qəmzə oxun, türk yüzün,
Şəhrə aşub salıb, hər biri bir yanə düşüb.
Görəli dil səri-zülfini könül bənd oldu,
Mirsədə Yusifi-Kənan necə zindanə düşüb.
Derimiş dilbər kim, könlü degil məndə müqim,
Dil dönüb qanə o gündən ki, bu böhtanə düşüb.
Nöqtəyi-xalü- gözü- qaşı yığılmış niyə,
Dövrədə zülfü Kəminə kimi peykanə düşüb.

Şairin yaradıcılığında real həyatdan götürülən təsvir vasitələrinə və ifadə formalarına da təsadüf olunur ki, bu cəhət XIX əsr Azərbaycan lirik şeirində həyatiliyə, realizmə olan meylin gücləndiyini göstərirdi.

Ey gözüm, Əhmədə bax, gör nə gözəl oğlandır,
Qəmi-hicrində onun qəmli könül virandır...

Bu qəbil şeirlərində həyatı və gözəlliyi təbliğ edən Kəminə sanki bir o qədər də uzun olmayan ömründən sonrakı fanilikləri də görə bilirdi.

Şairin bir vaxt zərbaftalı, saçaqlı boğçalarda daşınan, ortalıqda itib batan zəngin irsi olub. Çünki Mir Möhsün Nəvvab və Firidun bəy Köçərlinin məlumatlarına görə, “Kəminənin təxminən dörd-beş yüz əfradü-şerü, qəzəli vardır”. Məhəmməd ağa Muctəhidzadə “Riyazul aşıgin” kitabında Kəminə haqqında “*pərdeyi-iffət və iffətdə məsturə olan bu mələksima*”nın böyük divanı olduğunu və bu divanı şəxsən gördüyünü yazır [4, s. 175 – 176]. Lakin bu gün o divan haqqında heç bir məlumat yoxdur.

Əldə etdiyim yeni tapıntılarım ilə iyirmi beş il bundan əvvəl Kəminənin həyat və yaradıcılığı haqqında geniş bir məqalə yazdım. Bu işdə mənə Kəminənin nəvə-nəticələri də kömək etdilər. Əlimdə şairin indiyə qədər heç yerdə nəşr olunmayan rəssam Əzim Əzimzadənin ailəsində qorunub saxlanmış bir həcvi vardı. Kəminə bu həcvi ona əbəs yerə aşiq olan bir gəncəli bəyzadəyə həsr etmişdi. Bununla əlaqədar şairin qəzəllərini ilk dəfə toplayıb nəşr etdirən professor Əzizə Cəfərzadə ilə əlaqə saxladım. Əzizə xanımın da bu barədə məlumatı var idi, amma həcv olduğu üçün içərisində sərt sözlərin çoxluq təşkil etdiyi bu şeirin aşiqanə qəzəllərlə bir sırada çap olunmasını münasib görməmişdi. Lakin illər sonra o şeirləri çap etdirib oxucuların ixtiyarına buraxdım.

Nəticə

Kəminənin dünyaya gəlməsindən 180, ölümündən isə 100 ildən artıq vaxt keçməkdədir. Yada salaq ki, bir vaxtlar Qarabağın səmada parlayan, gecəsini öz nuruyla səhərə döndərən üç ulduzu – Aşiq Pəri, Xurşidbanu Natəvan, Fatma xanım Kəminəsi var idi. Kəminənin həyat və yaradıcılığı yetərincə araşdırılmasa da, şeirlərinin canı, ruhu şairin həyat sevgisindən qidalanırdı. Bu həyatilik və xəlqilik, şair təfəkkürünün genişliyi onun şeirlərinin mündəricəsinin zənginliyini təmin edə bilmişdir. Bu keyfiyyətlər – şeir dilinin canlılığı, obrazlılığı, mükəmməlliyi, bədii təsvir vasitələrinin rəngarəngliyi sayəsində xalq ruhuna daim yaxın olmuşdur. Lakin Kəminə bəxti dönük sənətkar olmuşdur. Tədqiqatçılar sanki xəsislik edərək onun yaradıcılığı haqqında bir neçə cümlə yazmaqla kifayətlənmişlər. Şair haqqında yeganə bitkin, dolğun, ədalətli rəyi Firidun bəy Köçərli vermişdir.

Son olaraq qeyd edim ki, diqqətlə topladığımız faktlar əsasında yazılan bu məqalənin XIX əsr ədəbiyyat tariximizlə maraqlanan araşdırmaçılar, habelə oxucularımız üçün maraqlı olacağına ümid edirəm.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Çəmənzəminli Y. V. (1966). Həyatımın 20 ili. Üç cildə, II c. Bakı, Azər nəşr. 644 s.
2. Köçərli F. (2005). Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə. Bakı, “Avrasiya Press” nəşriyyatı. 557 s.
3. Tərbiyət M. Ə. (1987). Danışməndani-Azərbaycan. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 460 s.
4. Müctəhidzadə M. (1995). Riyazül-əşiqin. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı.
5. Cəfərzadə Ə. (1971). Fatma xanım Kəminə. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 100 s.
6. Çingizoğlu Ə. (2007). Tahirovlar. “Soy” jurnalı, № 1. Bakı, s. 18 – 25.